

LUG'ATSHUNOSLIK TUSHUNCHASI. LEKSIKOGRAFIYA TILSHUNOSLIKNING BIR SOHASI SIFATIDA

Fayzullayeva Gulchehra Akmal qizi

BuxDU Pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6589091>

ANNOTATSIYA: Leksikografiya – lug'at tuzish tamoyillarini o'rganadigan leksikologiya sohasi. So'zning semantik tuzilishini, so'zlarning xususiyatlarini, ularni izohlashni o'rganadigan fan bo'limi.

Amaliy leksikografiya tilni o'rgatish, tilni tavsiflash va normallashtirish, tillararo aloqa, tilni ilmiy o'rganishni ta'minlaydigan ijtimoiy muhim funkssiyalarni bajaradi. Leksikografiya til haqidagi barcha bilimlarni so'z boyligini aks ettirish uchun idrok etish uchun eng maqbul va maqbul usullarni topishga intiladi.

Nazariy leksikografiya makroyadrosi (lug'at tanlash, so'z boyligi va tabiati, materialning joylashuvi printsiplari) va lug'atning mikroyapisi (lug'at yozuvining tuzilishi, lug'at ta'riflari turlari, so'z haqidagi turli xil ma'lumotlarning nisbati, lingvistik illyustratsiya turlari va boshqalar) bilan bog'liq muammolar majmuini o'z ichiga oladi. lug'atlarning tipologiyasini yaratish bilan, leksikografiya tarixi bilan. Barcha lug'atlar ikkita asosiy turga bo'linadi: ensiklopedik va lingvistik, yoki lingvistik.

Ensiklopedik lug'atlarda obyektlar, tushunchalar, hodisalar haqidagi ma'lumotlar, lingvistik lug'atlarda - ob'ektlar, tushunchalar, hodisalar va hokazolarni nomlovchi so'zlar haqida ma'lumotlar mavjud. Ensiklopedik lug'atlar quyidagilarga bo'linadi. Universal (masalan, "Qisqacha rus ensiklopediyasi", "Bolalar ensiklopediyasi", "Maktab o'quvchisining katta ensiklopedik lug'ati") va sectoral (masalan, "Rus tili" ensiklopediyasi, "Yosh filologning ensiklopedik lug'ati", "Tilshunoslik" ensiklopedik lug'ati).

Lingvistik (til) lug'atlarni quyidagilarga bo'lish mumkin: 1) ko'p tilli; 2) ikki tilli; 3) bir tilli.

Ko'p tilli va ikki tilli lug'atlar tarjima lug'atlaridir. Ularda bir til so'zlarining ma'nolari boshqa til so'zlari bilan taqqoslash orqali tushuntiriladi. Quyidagi ikki tilli lug'atlar ko'pincha topiladi: 1) inglizcha-ruscha va ruscha-inglizcha; 2) nemischa-ruscha va ruscha-nemischa; 3) frantsuzcha-ruscha va ruscha-frantsuzcha.

Bir tilli lug'atlarda so'zlar bir xil til so'zlari yordamida tushuntiriladi. Bir tilli lug'atlar murakkabva aspektual. Birlashtirilgan tushuntirish lug'atlari. Bunday lug'atlarda so'zni tushunish, uning nutqda ishlatilishi va boshqalar uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar mavjud. Aspekt lug'atlar tilning u yoki bu tomonini aks ettiradi. Bunga quyidagilar kiradi: xorijiy so'zlarning lug'atlari, sinonimlar, antonimlar, omonimlar, paronimlar, frazeologik, orfoepik, imlo, hosila, morfemik, etimologik, teskari, qisqartmalar va boshqa turdagi lug'atlar. Har bir lug'atda lug'atdan qanday foydalanishni tushuntiradigan muqaddima mavjud.

Turli xil xalqlar uchun o'z qo'li bilan yozilgan birinchi kichik lug'atlardan ko'p jildli bosma nashrlarga yo'l o'z yo'lida rivojlangan. Leksikografik amaliyotning rivojlanishining birinchi davrida ko'pchilik Evropa xalqlari kelajakdagi lug'atlarning faqat individual elementlarini ishlab chiqdilar. Lug'atgacha deb nomlangan davrda bunday elementlar jilolar edi (yunoncha glossa - eskirgan yoki kam ishlatilgan so'z). Ular tushunarsiz so'z yoki iboraning tarjimasi yoki talqini edi. Ushbu sharhlar va tarjimalar chekkada yoki to'g'ridan to'g'ri kitob matnida qilingan. G'arbiy Evropa an'analarida birinchi marta yunonlar Gomer she'riyatini o'rganishda glosslardan foydalanishni boshladilar. Keyinchalik jilolar Injilning ba'zi qismlarini, qonuniy matnlarni, adabiy yodgorliklarni talqin qilishda keng qo'llanila boshlandi. Keyinchalik, ko'plab nashrida qo'lda yozilgan maxsus to'plamlardan tanlangan - lug'atlar, bu aslida har qanday matnga eskirgan va kam ishlatilgan so'zlarning izohli lug'atlari. Lug'atlar o'sha paytda leksika, leksika va boshqalar deb ham nomlangan. Lug'atlar birinchi bosilgan lug'atlarga yo'l ochdi. Shunday qilib, Sharqiy slavyanlar orasida birinchilardan bo'lib "Leksis" (1596) L.Zizaniya, "Sloveniya leksikoni" (1627) P. Berinda va boshqalar nashr etildi. Bugungi kunda ko'p sonli va xilma-xil lug'atlar va ensiklopediyalar eng universal usul hisoblanadi. inson bilimlarini saqlash.

Ensiklopedik va lingvistik lug'atlar. Ensiklopediyalar (frantsuzcha ensiklopedikadan < гр. enkyklopaideia - круг знаний), или энциклопедические lug'atlar, hayot va fanning barcha

sohalaridagi bilimlar to'plamini yoki bilimlarning alohida tarmoqlarini o'z ichiga oladi. Jamiyatning barcha sohalarida va fanning turli sohalarida tizimlashtirilgan bilim beradigan entsiklopediyalar universal deb nomlanadi (masalan, TSB - Buyuk Sovet Entsiklopediyasi, BE - Belorussiya Entsiklopediyasi va boshqalar). Maxsus yoki tarmoqli entsiklopediyada ilm-fan, texnika, ishlab chiqarish yoki madaniyatning bir sohasi - tibbiy, falsafiy, fizik, biologik, me'moriy, musiqiy va boshqa entsiklopediyalarning tizimlashtirilgan bilimlari mavjud.

Lingvistik lug'atlarning asosiy turlari. Zamonaviy leksikografiyada lingvistik lug'atlarning ko'p turlari mavjud bo'lib, ular bir-biridan maqsadi, taqdimot shakli, lug'at yozuvlari mazmuni va boshqalar bilan ajralib turadi. Lug'atlarni turlarga ajratish, uning asosida yotadigan printsiplarga qarab farqlanadi. Yoqilgan tasniflarning xilma-xilligiga lug'atlarning o'tish davri, aralash turlarining mavjudligi omili ham ta'sir qiladi. Lug'at ham tushuntirishli, ham entsiklopedik bo'lishi mumkin (masalan, Larousse lug'ati - bunday lug'atlarni chiqarishni tashkil qilgan frantsuz noshiri nomi bilan atalgan), lingvistik va sohaga oid (masalan, turli fanlarning atamaları lug'atlari va texnika sohaları) va boshqalar. Shu bilan birga, har qanday tasnif lingvistik lug'atlarning asosiy turlari ro'yxatini o'z ichiga oladi.

Zamonaviy leksikografiyada bir tilli, ikki tilli va ko'p tilli lug'atlar ajralib turadi. Bir tillilug'atlarda odatda bitta tilning so'zlari, ushbu ma'lumot taqdim etilgan so'zlar haqida ma'lumotlar mavjud. Ikki tilli va ko'p tillilug'atlar, bitta tilning so'zlari boshqa tilga yoki tillarga tarjima qilinadi, shuning uchun bunday lug'atlar tarjima deb ham ataladi.

Bir tilli lug'atlar, maqsadlariga, shuningdek lug'at yozuvlarining mazmuni va tuzilishiga ko'ra, tushuntirish, tarixiy va etimologik, frazeologik va terminologik, adabiy va dialektal, orfoepik va imlo lug'atlar va boshqalarga bo'linadi.

Tushuntirish lug'atlar lug'atlarning eng qadimiy turlaridan biridir, chunki lug'atlar aslida tushuntirish lug'atining birinchi vakili hisoblanadi. Boshida tushuntirish lug'atlari ikki tilli edi: Evropa tillarining birinchi lug'atlari ona tilining so'zlarini lotin tilida talqin qilgan; Uyg'onish davrida Osiyo, Amerika va Afrika xalqlarining izohli lug'atlari Evropa tillarida yaratilgan. Zamonaviy izohli lug'at til so'zlarining ma'nolarini bir xil til shakllari bilan izohlaydi.

Izohli lug'atning asosiy vazifasi mantiqiy ta'rif yordamida sinonimlarni tanlash yoki boshqa so'z bilan grammatik munosabatni ko'rsatib, izohlash, so'zning ma'nosini tushuntirishdir. Ba'zi lug'atlarda ba'zan so'zlarning ma'nosini ochish uchun rasmlardan foydalaniladi. Tushuntirish lug'atida asosiy vazifa bilan bir qatorda boshqa vazifalar ham hal qilinadi: so'zning grammatik xususiyati berilgan, so'zning nutqda ishlatilishi illyustratsiyalar yordamida ko'rsatiladi, so'zning uslubiy mansubligi tavsiflanadi.

Zamonaviy tushuntirish lug'atlari odatda zamonaviy adabiy tillarning lug'atlari bo'lib, ular odatda normativ xarakterga ega. Izohli lug'atlar ba'zan katta, o'rta va kichik (bir jildli) bo'linadi. Boshqa terminologiyada katta lug'atlar to'liq, kichik lug'atlar esa qisqa lug'atlar deb nomlanadi. Katta yoki to'liq lug'atlar, iloji bo'lsa, adabiy tilning barcha so'z boyligini qamrab oladi. Faqatgina adabiy so'z boyligini emas, balki butun tilning so'z boyligini tavsiflash me'yoriy bo'lmagan xarakterga ega bo'lgan dialektal lug'atlar bilan to'ldiriladi. Dialektal lug'atlar, asosan, ma'lum bir lahja uchun xos bo'lgan va umumiy tilning so'z boyligi bilan mos keladigan bir lahja yoki shevalar guruhining butun so'z boyligini qamrab oladi. Dialektal va mintaqaviy so'z boyligini keng qamrab olgan, V. Dal tomonidan taniqli 4 jildli "Tirik Buyuk rus tilining izohli lug'ati" (1863-1864 yillarda 1-nashr), me'yordan tashqari xarakterga ega. Shuningdek, torroq dialektal va mintaqaviy lug'atlar nashr etiladi, masalan, Pskov viloyat lug'ati, Smolensk viloyat lug'ati, Vitebsk viloyat lug'ati, Ryazan lahjalari lug'ati va boshqalar.

Lug'at leksikasi tavsifini to'ldiring frazeologik ma'lum bir tilning frazeologik fondi tizimlashtirilgan lug'atlar. I.Ya.Molotkovning 2 jildli "Frazeologik Sloaniq Belarus tili". Lepeshev va boshqalar.

Muayyan til lug'atining tarixiy rivojlanishi tarixiy va etimologik lug'atlarda kuzatilishi mumkin. Tarixiy lug'atlarga ma'lum bir til so'zlari tarixi bilan bog'liq ma'lumotlar kiradi, bu odatda yozma yozuvlarda kuzatiladi. Tarixiy lug'atlarga aka-uka Grimmlar tomonidan boshlangan va yuz yildan oshiq vaqt davomida nashr etilgan (1854-1961), "Yozma yodgorliklardan qadimgi rus tili lug'ati uchun materiallar" (1893-1912) I.I. Sreznevskiy, "XI-XVII asrlar rus tilining lug'ati.", Nashr etilishi hali tugallanmagan "Belarus tilining historichniy slounikasi" ko'p jildli va boshqalar.

Etimologik lug'atlarda so'zlarning asosiy shakllari bilan bir qatorda eng qadimiy ma'nolari va ularning motivatsiyasi haqida ma'lumotlar mavjud.

Ушбу мақолада ўқув луғатларининг умумий луғатлардан нафақат ҳажми, балки ундаги сўзларнинг танланиш мезонлари, луғат қисмларининг таркиби, жойлашуви – мегаструктураси билан ҳам фарқланиши, синоним ўқув луғатлар луғат мақоласи таркибида лексикографик пометалар (турли қисқартмалар, белгилар)га кам ўрин берилганлиги муҳокама қилинади.¹

This article is dedicated to the research of Adjusted meanings of Moral-spiritual concept defining units in the Uzbek language. And also analyzed the semantic analysis of grammatical shape lexemes of specialized meaning and provide a corresponding recommendation for lexicographical practice in the Uzbek language is one of the actual challenges of linguistics as today's challenge.²

Корпус лингвистикасида семантик разметка, унинг теглар тизими, тег категориялари, семантик теглаш муаммолари, кўпмаънолик ва омонимлик муаммосини ечиш масаласига оид қатор тадқиқотлар вужудга келган.³

The article discusses the research methods of Uzbek language syntax. In Uzbek linguistics, syntactic phenomena have been studied in detail since the 1930s, and several syntactic theories have emerged in this regard.⁴

The article examines the first dictionary in the Turkish language Mahmud Kashgaris “Devonu lugotit turk” in terms of a dictionary in accordance with the traditions of world lexicography and

¹ Гуландом Мирханова. (2022). СИНОНИМ СЎЗЛАР ЎҚУВ ЛУФАТИНИНГ УМУМИЙ ТУЗИЛИШИ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(2), 172–178. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/90>

² Gulbahor, T. (2016). Adjusted Meanings of Moral-Spiritual Concept Defining Units. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 5(7), 40-45.

³ Ахмедова, Д. (2020). Семантик разметка тизимида тег гуруҳлари. *Oriental Art and Culture*, (III), 440-444.

⁴ Ergashevna, Y. N. (2021). ON METHODS OF RESEARCH OF UZBEK LANGUAGE SYNTAX. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(11), 22-28.

argues that it is the first appearance of modern complex dictionaries in the Turkish (Uzbek) language.⁵

Now studying scientific heritage, socio-political activities and acquaintance youth charity of our above-stated ancestors is considered one of the main urgent objectives of the modern intellectuals.⁶

This article covers the main place of small business and business in today's market economy. Including scientifically analyzed the development of small business and business, and the legal basis, at this time financially support small business and business, the latter is amended and the rules for this branch of national legislation are added.⁷

Мамлакатимиз тараққиётининг янги босқичида жамият ҳаётининг асосий негизи бўлмиш оилалар барқарор муҳитини мустаҳкамлаш ва бу масалаларда хотин-қизларнинг ўрни ва аҳамияти ошириш долзарб аҳамият касб этмоқда. Юртимиз аҳолисининг тенг ярмига яқинроғини ташкил этадиган хотин-қизлар жамиятнинг барча соҳаларида самарали фаолият юритмоқда.⁸

Badiiy adabiyotning qamrov darajasi keng sanaladi. Zero undagi janrlarning har biri insonning kamoloti uchun xizmat qiladi.⁹

Ushbu maqolada vatanparvarlik va millatparvarlik kabi axloqiy tushunchalar, hamda ularning mazmun mohiyati Somerset Moem qalamiga mansub bo'lgan "Bo'ysunmagan" ("The

⁵ Bakhridinova, B. M. (2020). "DEVONU LUGOTIT TURK" AS A FIRST VIEW OF MODERN COMPLEX EDUCATIONAL DICTIONARIES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 981-985.

⁶ Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.

⁷ Tolibjonovich, Madumarov T., and Gulomjonov O. R. Ogli. "Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today." *JournalNX*, vol. 6, no. 10, 2020, pp. 109-111.

⁸ Мадумарова Зиёдахон. (2022). ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ГЕНДЕР МУАММОЛАРИНИ БАРАТАРАФ ЭТИШДА АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИНГ ЎРНИ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6569712>

⁹ Oripova Kamola. (2022). О'ЗБЕК ВА FRANSUZ TILLARIDAGI MAQOLLARDA JON KONSEPTINING IFODALANISHI. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(3), 398-408. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/209>

Unconquered”) deb nomlangan hikoyaning syujeti va bosh qahramonlarning xarakterini tahlil qilish orqali ochib beriladi¹⁰

The article examines the role of dictionaries and their content, and, in particular, defines the role of explanatory dictionaries, from their compilation to their semantic meaning. Examples of lexical units and their meanings are given. Attention is drawn to the structure of explanatory dictionaries as a constituent part of the dictionaries as a whole.¹¹

In this article are given the importance, role, types of the family in modern society. Its development from ancient times till present is widely described in this article.¹²

The widespread introduction of new pedagogical technologies in teaching students of higher educational institutions and the effective use of innovative technologies are the main support for improving the quality of education.¹³

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Гуландом Мирханова. (2022). СИНОНИМ СЎЗЛАР ЎҚУВ ЛУФАТИНИНГ УМУМИЙ ТУЗИЛИШИ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(2), 172–178. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/90>
2. Gulbahor, T. (2016). Adjusted Meanings of Moral-Spiritual Concept Defining Units. *ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies*, 5(7), 40-45.
3. Ахмедова, Д. (2020). Семантик разметка тизимида тег гуруҳлари. *Oriental Art and Culture*, (III), 440-444.

¹⁰ Pulatova Sabina. (2022). VATANPARVARLIK AXLOQNING ASOSIY TUSHUNCHALARIDAN BIRI SIFATIDA. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(3), 357–368. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/205>

¹¹ Bobomurodova, L. K. (2021). FEATURES OF THE COMPILATION OF MODERN EXPLANATORY DICTIONARIES.

¹² Nasriddinovich, A. A. (2020). THE FEATURES OF APPEARING FAMILY IN MODERN SOCIETY. *European science review*, (3-4), 69-72.

¹³ Jamoliddinovich, U. B. (2022). FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(01), 149-151.*

4. Ergashevna, Y. N. (2021). ON METHODS OF RESEARCH OF UZBEK LANGUAGE SYNTAX. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(11), 22-28.
5. Bakhridinova, B. M. (2020). "DEVONU LUGOTIT TURK" AS A FIRST VIEW OF MODERN COMPLEX EDUCATIONAL DICTIONARIES. *Theoretical & Applied Science*, (4), 981-985.
6. Tolibjonovich, M. T. (2021). EASTERN RENAISSANCE AND ITS CULTURAL HERITAGE: THE VIEW OF FOREIGN RESEARCHERS. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 211-215.
7. Tolibjonovich, Madumarov T., and Gulomjonov O. R. Ogli. "Lombard Microcredit Organization Its Concept and Its Importance Today." *JournalNX*, vol. 6, no. 10, 2020, pp. 109-111.
8. Мадумарова Зиёдахон. (2022). ЯНГИЛАНАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОНДА ГЕНДЕР МУАММОЛАРИНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРНИНГ ЎРНИ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6569712>
9. Oripova Kamola. (2022). O'ZBEK VA FRANSUZ TILLARIDAGI MAQOLLARDA JON KONSEPTINING IFODALANISHI. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(3), 398-408. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/209>
10. Pulatova Sabina. (2022). VATANPARVARLIK AXLOQNING ASOSIY TUSHUNCHALARIDAN BIRI SIFATIDA. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 1(3), 357-368. Retrieved from <http://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/205>
11. Bobomurodova, L. K. (2021). FEATURES OF THE COMPILATION OF MODERN EXPLANATORY DICTIONARIES.
12. Nasriddinovich, A. A. (2020). THE FEATURES OF APPEARING FAMILY IN MODERN SOCIETY. *European science review*, (3-4), 69-72.
13. Jamoliddinovich, U. B. (2022). FUNDAMENTALS OF EDUCATION QUALITY IN HIGHER EDUCATION. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH* ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(01), 149-151.